

Albert Sándor

Filozófia – nyelv – fordítás

(Áron Kiadó, Budapest, 2024. 318 pp, ISBN 978-615-6130-16-7)

Nagy Nóra

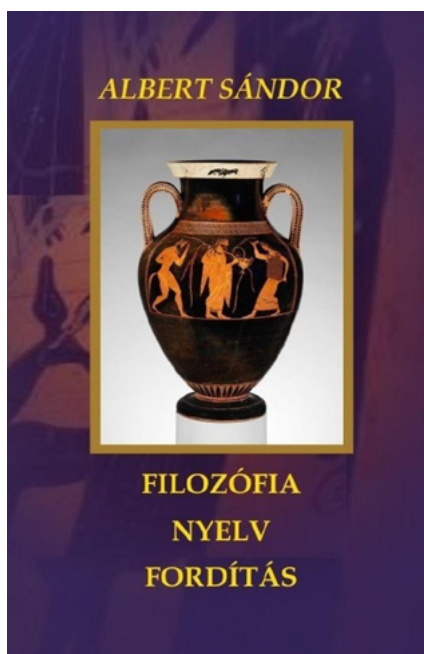
Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

E-mail: nagynora95@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-0368-0785>

Szemlátomást egyforma két könyv: lila borító, sárga betűkkel a szerző neve és a cím, a hátoldalon a szerző fotója is ugyanaz. Egy nyelvészeti, filozófiai, nyelvfilozófiai kutatásokban gazdag életpálya két állomása: a közöttük eltelt tíz évben a hátlap ismertetője szerint a Szegedi Tudományegyetem professzorából professor emeritus lett, két magyar nyelvű könyve háromra, tanulmányainak száma több mint százról több mint százötvenre nőtt. Mindkét kötet 17 tanulmányt tartalmaz, utóbbi kerek száz oldallal nagyobb terjedelemben, de az inflációt meghazudtolva közel ugyanannyiért – ezt a szerző az előző folytatásának nevezi az előszóban. A borítót díszítő (különböző) görög amfora alatt a cím is ugyanaz a három szó, de más sorrendben: *Fordítás–nyelv–filozófia* 2014-ben, *Filozófia–nyelv–fordítás* 2024-ben, jelezve a súlypont eltolódását a szerző érdeklődésében.

A filozófia vezérszálára felfűzött, öt nagyobb részből álló kötet első fejezete mégis a *Fordítási problémák* címet viseli. Ilyesfajta problémákról olvasunk: a fordító hermeneutikai útja a szótól a frazeologizmusig, a „fittyet hány” konkrét példájának elemzésével Balzac-mondatok többnyelvű fordításain. Vagy: a fordítástudomány tanulmányköteteiből szinte elmaradhatatlan reáliák, ezúttal az egzotikus

reáliák fordítása Mário de Andrade brazil szerző 1928-ban megjelent *Makunaíma* című, fordíthatatlannak tartott prózai eposzában. A szerző két (12, illetve 15 soros) magyar és német bekezdés összevetése után állást foglal: a nagybetűvel kezdődő, németesített portugál főnevekkel az idegenítő stratégiát választó német fordító alulmarad az egzotikus brazil növény- és állatvilág (*cifra gyöngyössügek, skar-látbatlák, vízi bombaxok, umbaubafák*) lefordításával vagy legalább érzékeltetésével becsületesen megküzdő magyar fordítóhoz (Pál Ferenc) képest.

A reáliáknál lényegesen kevesebb szó esik a szakirodalomban a tautologikus mondatok fordításáról. Két Pessoa- és egy Tolsztoj-mondat többnyelvű fordításai-ból látszik, hogy a fordítók többsége nem állja ki a próbát: például az „Abbahagyom az írást, mert abbahagyom az írást” (Pál Ferenc) csak kevés fordításban marad magyarázó betoldás nélkül. Pedig „egy fordítás, ha világosabb, érthetőbb, mint az eredeti, rossz. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy a fordító nem tudta megőrizni az eredeti többértelműségét, és *döntött*: ami is bűn”, idézi a szerző Ciorant (78, majd 293).

A szerző etimológia iránti érdeklődését („mely nem öncélú nyelvi játék” 47) két tanulmányban is nyomon követhetjük, kezdve rögtön az etimológia szó etimológiájával *A teória és elmélet* címűben, amely roppant kultúrtörténeti műveltséget tár az olvasó elé Cicerótól Roman Jakobsonon át Heideggerig. Lenyűgöző, ahogy a szerző a két szó közös görög őseitől, a *théória* poliszém főnévtől (melynek szó szerinti jelentése a mindennapi gyakorlattal még kapcsolatban lévő ’egy látványt nézni’) a már csupán passzív szemlélődést jelölő latin megfelelője, a *contemplatio* érintésével eljut a „történetileg gyökeresen eltérő probléma- és világlátáshoz” (45). Egy következő tanulmányban a *szellem* főnevet vizsgálja a szerző a rá jellemző aprólékossággal és precizitással az etimológia és jelentésváltozások szempontjából, ez utóbbit néhány indoeurópai nyelvre kiterjesztve. Hogy a szellem és a lélek a két görög szó, a ’pneuma’ és a ’pszüché’ elsődleges jelentéseire: ’lehellet, szél, fuvallat’ vezethető vissza, sokak számára ismerősnek tűnhet. Annál meglepőbb lehet viszont, hogy a ’pneuma’ szóból származtathatók olyan mai francia szavak, mint a ’gumiabroncs’, ’tüdőgyulladás’ és ’lég’-előtagú szavak, pl. a ’légkalapács, légpárna’ vagy akár a ’gumicsónak’. Hogy a fordítónak hasznos-e ismernie a fordítandó szó etimológiáját (60), tudva azt, hogy a nyelv „*rendszer szerűen* változik” (kiemelés az eredetiben, 46), valamint az „absztrakciós szintje” emelkedik, a szerző Heidegger, Derrida megidézése után, akik „a szó végső jelentését az etimológiájuk alapján próbálták meg kideríteni” (38 és 61) kettős választ ad: a modern filozófiai diszkurzus fordításában segít, de máshol nehezítheti az értelmezést.

A *Metafizika* fejezet három tanulmányában fordításról nem sok szó esik. Jean-Siméon Chardin francia festő 1735 körül keletkezett festménye (amelyen egy emberi ruhába öltözött majom fest valamit, ami nem az előtte álló antik torzó) kapcsán a szerző nyelvről és filozófiáról elmélkedve fogalmazza meg a kérdéseit, amelyekre választ sem saját magától, sem mástól nem vár. „A nyitott kérdések mindig többet jelentettek a gondolkodás számára, mint a zárt válaszok” idézi a kötetben immár másodszor (98, 48) Almási Miklóst.

A XVIII. századi nyelvfilozófia (és képviselői, Du Marsais és Condillac) védelmében írta a szerző a következő tanulmányt. A nyelvi univerzalizmus vizsgálatát előtérbe állító XVII. századi racionalista nyelvfilozófia visszaköszön a XX. századi nyelvészek, mindenekelőtt Noam Chomsky életművében, ellenben a XVIII. századi francia nyelvfilozófusok szinte ismeretlenek, holott Chomsky, idézi a szerző Kelemen Jánost, Du Marsais-ról inkább mondhatta volna, hogy megalapozta a mély struktúra és a felszíni struktúra szerinti grammatikai elemzést (109). Végül a szerző egy nagy ívű, harminc oldalas tanulmányt szentelt a francia filozófia nálunk teljességgel ismeretlen „fenegyerekének” (113), La Mettrie-nek. Az eredetileg orvosmesterséget gyakorló és az uralkodó vallási eszmékkel (a lélek az elsődleges, mert az irányítja a testet) szembeszálló botrányhős könyveit elégették, és a II. Frigyes porosz király udvarában menedéket talált, 42 évet élt filozófus csak befolyásos barátai segítségével adhatta ki *Az Ember-gép* című fő művét, mely szerint az ember gépezet, amely érez, gondolkodik, de „nem egyéb állatnál” (133). A nagy port kavart mű „ellenműve” is megjelent egy évvel később: *Az Ember több mint gép*. Albert Sándor a két mű ismertetése és összevetése után számos bizonyíték és ellenbizonyíték elemzésével járja körül a kérdést, hogy ki lehet az ellenmű meg nem nevezett szerzője, és arra a következtetésre jut, hogy maga a „mindenből és mindenkiből gúnyt űző” (140) La Mettrie. Albert ezután az ember gép/több mint gép több évszázadra visszanyúló ellentétét is feloldja egyetlen mondattal: az ember bizonyos értelemben gép, de nem mechanikus, hanem funkcionális (142).

Aki ismeri Albert Sándor professzor írásait, előre sejtheti, hogy egyetlen könyvéből sem hiányozhatnak régiekkel vegyes újabb eszmemfuttatásai Basó „békás” haikujáról. A harmadik fejezet két tanulmánya tölti itt be ezt a szerepet: az elsőben rövid összehasonlító angol és magyar fordításelemzések után a szerző hermeneutika kérdések megválaszolásával tesz hitet a keleti–nyugati világszemlélet, a japán haiku és a mai nyugati „haikus örület” (151) kettősségében az előbbieket mellett. Ezt viszi tovább a metafizikáról, nyelvről és természetről szőtt gondolatok már elvontabb talaján: a „Kelet kontemplatív és néma, Nyugat aktív és logocentrikus” (171) általánosítás részletező taglalásával (Tennyson romantikus angol költő egy falrepedésben nőtt virágról szóló 1840-es versét állítja szembe Basó egy gyomnövényről írt haikujával).

A *Nyelvfilozófia* témájú negyedik fejezet három tanulmánya a korábbi kötetből is ismerős fordíthatóság–fordíthatatlanság kérdésével foglalkozik több szempontból. A „nyilvánvaló” és a „nem nyilvánvaló” értelmetlenség problematikája Wittgenstein *Tractatus* című művéből kiindulva ível a posztmodern diszkurzusig, az értelem és a jelentés különbözőségének több példával alátámasztott szemléltetéséig. A jeltárgy és jelentés, denotáció és konnotáció ingoványos ösvényén tovább haladva a következő tanulmányban azt a kérdést teszi fel a szerző, hogy a szó fordításának tekinthető-e a jelentésének, konnotációinak körülírása (199). Majd a fogalmak fordíthatósága kapcsán a szerző négy oldalon keresztül elmélkedik a portugál *saudade* szó fordíthatóságáról (erről részletesebben l. Albert S: *A fővényre épített ház*, 2011, 85–96. oldal). A Lao-ce idézettel indított következő tanulmány

a keleti gondolkodásban alapvető *wu wei* (nem-cselekvés) rendkívül szerteágazó, alapos magyarázata és a magyar és nyugati fordításokban különbözőképpen értelmezett boncolgatása már átvezet az utolsó nagyobb egységhez, *Egy másik világ: Kína*-hoz, elsőként is Konfuciuszhoz, a nyelvről való tanításához. A szerző tájékozottságát dicséri, hogy egy 2018-as skoposközpontú amerikai fordítást is bemutat, (256–260), melyről sommás ítéletet is mond. A kötet ívét mintegy lezárva a fordítói hűségről olvashatunk egy újabb tanulmányt ezúttal egy kínai vers fordításának ürügyén, végül egy „fordíthatatlan” mű, a kétszázötven nyelven (köztük is több mint 200 angol fordításban) létező *Tao Te King* kapcsán merülhetünk el a többnyelvű összehasonlító elemzés rejtelmeiben.

Mit kap a kötettől, aki kézbe veszi, és nem is olvassa el feltétlenül az első betűtől az utolsóig, de akár csak bele-beleolvas? Hatalmas műveltségi ismeretanyagot, a klasszikustól a legmodernebbekig. Érdekességek sokaságát, gondosan egy-egy téma köré rendezve. Minden egyes tanulmány után gazdag szakirodalom gyűjteményt, ami már önmagában kincsesbánya. Sokrétű, értelmes kérdéseket (336 kérdőjel van a könyvben), melyek egy részére egyfajta választ is kap, másik részük pedig elindítja a saját válaszkeresés ösvényén. Valamely gondolat vagy fordítási probléma rendkívül összetett körbejárását; egy-egy állítás több idézettel való meg támogatását (Marcuse 96, Székely és Hegel 89). Mesteri érvelést és okfejtést.

Forgathatnánk a művet tankönyvként is, azonban a szerkesztettsége ellene szól – a kötet korábban folyóiratokban megjelent tanulmányok gyűjteménye, és ennek óhatatlan velejárói a gondolati és az idézet ismétlődések, amit a szerző a bevezetőben maga is elismer. Közvetve vagy közvetetten, de a kötet fordításról szól (a ’fordít’ szótó 1130-szor fordul elő benne) – és a mennyiség átcsap minőségbe, a kötetnek súlya és szellemi értéke van.